

Mintalicencek és dokumentumszolgáltatás elektronikus forrásokból

A mintalicenc meghatározása és jelentősége

Számos szervezet foglalkozik modellek fejlesztésével az elektronikus információk licenceléséhez. Az a tény, hogy a megfelelő szerzői jogi rendezést a maga idejében elmulasztották, oda vezetett, hogy eseti gyakorlat alakult ki. A *mintalicencek* kidolgozása egy lépést jelent a félreérthető jogi környezetben a szabványosítás felé.

A mintalicenc a licencszerződés idealizált változata, amely mind a könyvtárosok, mind a szolgáltatók számára kiindulást jelent a mindkettőjük számára tisztességes és elfogadható szerződés előkészítéséhez és megkötéséhez. Fő jellemzői:

- az egyes feltételeket szabványos, jól szervezett formában sorolja fel;
- világosan meghatározza a könyvtári és jogi szakkifejezéseket;
- egyértelműen rögzíti a felek kötelezettségeit.

Vannak olyan minták is, amelyek az egyes feltételeket alternatívákban fogalmazzák meg, hogy a szerződést az egyedi esetek figyelembevételével lehessen megkötni. A könyvtár a mintalicencet szóról szóra átveheti, vagy annak csak egy részét használja fel a szolgáltató által kínált szerződés vonatkozó részeinek helyettesítésére. Végül ellenőrző dokumentumként is hasznos lehet a szolgáltató által előkészített szerződés átvizsgálásakor.

A könyvtárközi kölcsönzés az elektronikus információszolgáltatók oldaláról különösen vitatott kérdés, ezért a mintalicencek egyik leghasznosabb része az erre a szolgáltatásra vonatkozó feltételek meghatározása. Tény, hogy a *könyvtárközi kölcsönzés* elektronikus környezetben könnyen félreérthető fogalom azok számára, akik nem közvetlenül könyvtári munkát végeznek.

A legfontosabb licencminták

Az utóbbi néhány évben különböző nemzeti és nemzetközi szervezetek, tanácsadó ügynökségek foglalkoztak licencek általános modelljének a kidolgozásával. A kérdést először 1996-ban a Yale Egyetem egyik könyvtárosa vetette fel. Javaslatában a licencek öt fő alkotóeleméről beszélt, köztük a könyvtárközi kölcsönzésről is, és mindegyik elemet a könyvtárosok szemszögéből világította meg.

Az USA-ban működő Hálózati Információs Koalíció (Coalition for Networked Information) 1997-ben adta ki a *Tervezet a hálózati információs szerződésekre és licencek megkötéséhez* (Draft for negotiating networked information contracts and licenses) c. dokumentumot, amely szigorúan véve ugyan nem mintalicenc, de hasznos útmutatóként szolgált a szerződések előkészítéséhez. Bár néhány kitétele megújításra szorul, általános megállapításai még mindig értékesek. A könyvtárközi kölcsönzéssel külön nem foglalkozik, de a *Vevő használati joga* (Buyer uses) és a *Használati korlátozások* (Use restrictions) fejezetekben leírt alapelvek erre a szolgáltatásra is értelmezhetők.

Az Amerikai Könyvtári Egyesület (American Library Association = ALA) ugyancsak 1997-ben adta közre *Az elektronikus források licencelési elvei* (Principles for licensing electronic resources) c. dokumentumot. A könyvtárközi kölcsönzésről a jogi háttérrel foglalkozó fejezetben szó esik, de nem szerepel a tizenöt alapelv között.

A Holland Egyetemi Könyvtárak Egyesülete és a Német Tudományos és Egyetemi Könyvtárak Egyesülete átvett egy sor licencelési elvet, amelyet 1997-ben *Útmutató és ellenőrző lista könyvtárak számára* (Guidelines and checklist for libraries) címen tett közzé. Ez képezte az alapját a Könyvtári

Konzorciumok Nemzetközi Egyesülése (International Coalition of Library Consortia = ICOLC) által 1998-ban kiadott dokumentumnak, és ugyancsak felhasználták az Európai Tudományos Könyvtárak Szövetségében (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche = LIBER) *Az európai licenclési elvek* (European licensing principles) c., 1999-ben kiadott dokumentumhoz. Mindkettőben szerepel a könyvtárközi kölcsönzés: a LIBER elveiben a *Hozzáférés és használat* (Access and use), az ICOLC anyagában pedig az *Előnyben részesített alkalmazások* (Preferred practices) c. fejezetben.

Az első igazi mintalicencet (modellt) 1999-ben az Egyesült Királyságban dolgozta ki két csoport, a Kiadói Egyesület (Publishers Association = PA) és a Közös Információs Rendszerek Bizottsága (Joint Information Systems Committee = JISC). Ez képezte az alapját a felsőoktatásban életre hívott, országos szintű elektronikus licenclési kezdeményezés (*National Electronic Site Licence Initiative = NESLI*) helyi mintalicencének. Ez a modell a könyvtárközi kölcsönzést a *Megengedett használat* (Permitted uses) fejezetben tárgyalja. Egyetlen lehetőségként a postán küldött papírmásolatot vagy biztonságos elektronikus továbbítást említi (az elektronikus másolatot a nyomtatás után azonnal törölni kell). Ez azt jelenti, hogy a könyvtárak nem küldhetnek el az eredeti elektronikus fájl másolatát. A fejezet egy későbbi része tartalmaz ugyan egy olyan lehetőséget, hogy a jogosult egyedi felhasználó küldhet elektronikus fájlból másolatot jogosultnak nem minősített munkatársainak, ha a könyvtár és a szolgáltató ebben megállapodott.

Az Intézményi Együttműködési Bizottság (Committee on Institutional Co-operation), tizenkét nagy amerikai egyetem konzorciuma az adatbázis-szolgáltatók számára dolgozott ki egy dokumentumot, amely a szerződések szövegének egyértelmű megfogalmazását segíti (*Statement on Standardized Agreement Language*). Ez a könyvtárközi kölcsönzést a jogosult és tisztességes felhasználás körébe sorolja azzal a megkötéssel, hogy a könyvtárnak ez a szolgáltatása nem mondhat el a USA szerzői jogi törvényében foglaltaknak.

A John Cox Associates, licenclésre és tartalomkezelésre szakosodott nemzetközi kiadói tanácsadó cég négy általános licenccmodellt dolgozott ki, és tett közzé egy nyilvános szerveren. A modellek egyes felsőoktatási intézmények, felsőoktatási konzorciumok, közkönyvtárak, valamint vállalati és

egyéb szakkönyvtárak számára készültek. A projektet a négy nagy nemzetközi folyóirat-ügynökség, az EBSCO, a Harrassowitz, a RoweCom és a Swets Blackwell támogatta. Cox a mintát a PA/JISC modellből vette, átvéve az ALA, az ICOLC modelleket, valamint a Liblicence weboldal vonatkozó részeit. Az így elkészült, világosan megfogalmazott és rugalmasan használható dokumentum minden valószínűség szerint mind a kiadók, mind a könyvtárak igényeinek megfelel. Az egy intézményre vonatkozó modell a könyvtárközi kölcsönzéssel *Másolatok szolgáltatása más könyvtáraknak* c. fejezetben foglalkozik. Három lehetőséget kínál, amelyek közül a felek a mindkettőjük számára megfelelőt választhatják. Ezek: elektronikus eredeti dokumentumról papírmásolat, vagy elektronikus másolat, illetve a kölcsönzés tiltása.

A kanadai országos licencprojekt keretében 2000 májusában hagyták jóvá *Az elektronikus források licenclési elvei* (Principles for licensing electronic resources) c. dokumentumot. Ez a felsőoktatási könyvtárakat kívánja segíteni az elektronikus források beszerzésében. E mintalicenc értelmében a könyvtárközi kölcsönzés megengedett biztonságos elektronikus továbbítás vagy papírmásolat formájában.

Végül az USA Könyvtárak és Információs Források Tanácsa (Council on Library and Information Resources = CLIR) és a Digitális Könyvtári Szövetség (Digital Library Federation = DLF) által 2001 áprilisában kiadott *Liblicense szabványos licenccszerződés* c. dokumentumot kell említeni. A Cox-moddellel szemben ezt elsősorban könyvtárosok dolgozták ki kiadók, jogászok és egyéb szakemberek bevonásával. A szerzők maguk is elsősorban politikai jelentőségűnek tartják, mivel licenccminta adása mellett felhívja a figyelmet a felsőoktatási könyvtárak igényeire az elektronikus információ korában. A könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó fejezet nem határozza meg a szolgáltatáshoz igénybe vehető hordozót (papír, fax, Ariel stb.), csupán az USA szerzői jogi törvényének betartását írja elő.

A mintalicencek használata

Több kiadó is a Cox-modellt vette át. Az EmeraldPLUS MCB UP Ltd. licence pl. nagyrészt erre épül, és megengedi a könyvtárközi kölcsönzést; a Lippincott is ezt vette alapul, de a könyvtárközi kölcsönzést tiltó változattal.

Az egyes nagykönyvtárak vagy könyvtári konzorciumok esetében a mintalicenc az adatbázis-szolgáltató licencét helyettesítheti, ezzel is egyengetve az utat a többi könyvtár számára, mivel a kisebb könyvtáraknak valószínűleg nincs megfelelő súlyuk érdekeik érvényesítéséhez a tárgyalásokon.

A gyakorlatban a legésszerűbbnek az látszik, hogy az egyes könyvtárak dolgozzák ki saját licencminitájukat, amelynek alapján tárgyalhatnak a különböző szolgáltatókkal. Így a könyvtár valamennyi

érintett osztálya is könnyebben dolgozik az elektronikus forrásokkal. A könyvtárközi kölcsönzési osztály számára a feltételeket célszerű külön paragrafusban rögzíteni.

/BRENNAN CROFT, Janet: Model licences and interlibrary loan/document delivery from electronic resources. = Interlending & Document Supply, 29. köt. 4. sz. 2001. p. 165–168./

(Viszocsekné Péteri Éva)

A fénymásoló gép mögött: dokumentumszolgáltatás hibrid könyvtári környezetben

A dokumentumszolgáltatás tulajdonképpen logisztikai feladat. Ha a munkafolyamatot a megrendelés beérkezésétől a dokumentum elküldéséig vizsgáljuk, bármily meglepő, nem egy egyenest kapunk, hanem hosszú és kanyargós utat kell bejárni. A folyamat elemzéséhez a *DocUTrans* rendszer elvére és koncepciójára támaszkodva öt *alapkövetelményt* lehet megfogalmazni:

- a dokumentumot úgy kell szolgáltatni, hogy a felhasználónak ne kelljen kiegészítő eszközöket igénybe vennie;
- a kért dokumentumot bárhová, bármikor el kell tudni juttatni, azaz a dokumentumszolgáltatási módszereknek alkalmazkodniuk kell a felhasználók növekvő mobilitásához;
- mivel a dokumentumszolgáltatás az információkeresés utáni lépés, illeszkednie kell az előző folyamatokhoz;
- a felhasználók számára a dokumentumszolgáltatás átlátszó kell legyen, azaz ha az információkeresés során a találatokat többszörös iterációval lehetett is megkapni, a dokumentum megrendelésének már egy lépésben kell megtörténnie; más szóval a dokumentumküldés minőségi szolgáltatás;
- mivel a papír alapú állományból a másolatszolgáltatásra még évekig igény lesz, a folyamatot ésszerűsíteni kell.

A *munkafolyamatot* három szakaszra lehet osztani:

1. A megrendelések feldolgozása.
2. A dokumentummal folytatott munka (kikeresés a raktárban, másolás vagy szkennelés).
3. A kért dokumentum megküldése a megrendelőnek.

A megrendelések sokféle formában érkeznek. A *DocUTrans* projekt kezdetekor végzett elemzés 17 formát különböztet meg a kézírással küldöttől a számítógépes listákig. A géppel olvasható megrendelések nem igényelnek további manuális munkát: automatikusan össze lehet hasonlítani a címzett könyvtár adatbázisával, automatikusan lehet a felhasználót azonosítani, a számlát kiállítani stb.

A dokumentumok raktári kikereséséhez kérőlap szükséges. Ideális esetben két feladatot lehet egyszerre teljesíteni: a kérőlapot a dokumentum lelőhelyéhez legközelebb eső nyomtatón előállítani; a kérőlapokat olyan sorrendben kinyomtatni, ahogy a könyvek a raktárban megtalálhatók (ez különösen nagy állományok esetében fontos). Géppel olvasható formában érkező megrendelés esetén ez a lépés is jóval egyszerűbb. Ebben a fázisban történik a dokumentum másolása. Fénymásoló gép használata esetén a kezelőnek állva kell dolgoznia, emelgetni, lapozni a könyvet, míg szkenneléskor erre nincs szükség, és a dokumentumról elektronikusan továbbítható másolat készül. A megrendelő kérésére ezt a másolatot is ki lehet nyomtatni, és papíron továbbítani.

A fenti leírást tekinthetjük folyamatirányításnak (workflow management) vagy folyamatautomatizálásnak. Ez a felismerés vezetett 1996-ban a Delfti Egyetem dokumentumszolgáltató rendszerének *újraszervezéséhez*, aminek eredményeként 1997. január óta működik a *DocUTrans* rendszer. Alapevként a korábban említett öt követelményt tartották szem előtt, közülük az első négy a fel-